

Київський університет імені Бориса Грінченка

КАЛЮЖНА ІРИНА ПЕТРІВНА

УДК 159.922.6:[316.344.34-057.87:331.54](043.3)

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО
САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському університеті імені Бориса Грінченка.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Міляєва Валерія Робертівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
провідний науковий співробітник навчально-
наукового центру розвитку персоналу
та лідерства;

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Турбан Вікторія Вікторівна,
Інститут психології імені Г. С. Костюка,
завідувач лабораторії загальної психології
та історії психології імені В.А. Роменця;

кандидат психологічних наук, доцент
Білоус Руслана Миколаївна,
Кременчуцький національний університет імені
Михайла Остроградського,
в.о. завідувача кафедри психології, педагогіки
та філософії.

Захист відбудеться «19» грудня 2019 року о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.04 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті www.kubg.edu.ua та в бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б.

Автореферат розісланий «___» листопада 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. І. Подшивайлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Для здійснення прогресивних перетворень, що розпочалися в Україні, потрібна готовність особистості до реалізації кардинальних змін у суспільно-політичному та економічному житті. Наразі актуальним завданням є підготовка фахівців для забезпечення держави кваліфікованими кадрами, спроможними до реалізації національних інтересів у контексті розвитку України як демократичної, економічно розвиненої, європейської держави.

Українське суспільство потребує громадян, які можуть свідомо і самостійно приймати рішення, брати на себе відповідальність, критично мислити та бути готовими до змін, усвідомлюючи себе як суб'єкта власної життєдіяльності. Сенситивним періодом для розвитку вищезазначених властивостей є старший підлітковий вік, коли формується професійне самовизначення. У зв'язку з цим пріоритетними для психолого-педагогічної науки постають такі завдання: вдосконалення профорієнтаційної роботи та професійної підготовки майбутніх фахівців; визначення чинників професійного самовизначення старшокласників, зокрема психологічних властивостей та особливостей, важливих для здійснення вибору професії.

Дослідження проблеми професійного самовизначення базується на декількох наукових підходах, а саме: диференційно-діагностичному (Є. Клімов, Ф. Парсонс, Г. Мюнстенберг, та ін.), психоаналітичному (А. Адлер, У. Мозер, З. Фрейд та ін.), типологічному (О. Креггер, Е. Роу, Е. Фромм, Дж. Холланд та ін.); теорії розвитку (Є. Головаха, П. Шавір та ін.), теорії рішень (С. Гончаренко, Е. Зеєр, М. Савікас, Д. Сьюпер та ін.). Представники диференційно-діагностичного напрямку вважають, що основою професійного самовизначення є встановлення відповідності між наявними властивостями людини і вимогами професії. Прихильники психоаналітичного напрямку пов'язують питання вибору професії людини з реалізацією несвідомих потреб і мотивів, що складаються в ранньому дитячому віці. Прихильники типологічного напрямку визначають залежність професійного становлення особистості від психологічного типу, до якого вона належить. Послідовники теорії розвитку професійне самовизначення розглядають як процес розвитку особистості. Представники теорії прийняття рішень вважають, що професійне самовизначення – це процес прийняття рішення особистістю.

Професійне самовизначення як складову особистісного самовизначення досліджували Л. Божович, М. Гінзбург, І. Дубровіна, А. Макарова, М. Пряжніков, Г. Радчук, В. Сафін, Т. Снегирева, Н. Толстих та інші; психолого-педагогічні аспекти підготовки молоді до свідомого вибору професії проаналізовано в роботах Р. Білоус, Ю. Гільбуха, О. Голомштока, Є. Клімова, М. Захарова, Г. Костюка, В. Моляко, Є. Павлютенкова, В. Турбан, С. Чистякової, Б. Федоришина, професійну самосвідомість досліджували В. Зайчук, Е. Зеєр, О. Лозова, Т. Титаренко. Підлітковий вік як період особистісних трансформацій Л. Дзюбко, Я. Гошовський, Р. Бернс, Л. Божович, В. Поліщук, П. Шавір та інші.

Контент поняття професійного самовизначення має ряд визначень: тривалий, багатоплановий процес, який включає кілька стадій, зокрема формування професійних намірів, професійне навчання, професійну адаптацію й часткову

або повну реалізацію особистості у професійній праці (Т. Кудрявцев, В. Шегурова); цілісна картина майбутнього у свідомості молоді (Є. Головаха); особистісне новоутворення старшого шкільного віку та складова особистісного самовизначення (Л. Божович, М. Гінзбург, Н. Толстих); складова «Я-концепції» (М. Гінзбург, М. Пряжніков, С. Чистякова); процес самореалізації особистості в професійній діяльності на основі найбільш повного використання своїх здібностей та індивідуально-психофізіологічних можливостей (Д. Закатнов); процес пошуку й опанування професії (В. Сафін).

Однак існує нагальна потреба поглибленого наукового опрацювання механізмів, закономірностей, принципів, методів професійного самовизначення й подолання ряду суперечностей між: змінами, що відбуваються на ринку праці та низькою готовністю молоді до прийняття вказаних змін (зокрема – до свідомого вибору професії та зміни її протягом життя); необхідністю врахування психологічних чинників професійного самовизначення і відсутністю досліджень щодо їхнього виявлення; потребою в особистостях, які можуть свідомо й самостійно приймати рішення, брати на себе відповідальність, вільно мислити і бути готовими до змін, та відсутністю програми психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення під час навчання в старших класах школи.

Оцінка стану досліджуваної проблеми свідчить про те, що донині в психологічній науці не здійснено цілісного й системного вивчення психологічних властивостей професійного самовизначення старшокласників як стійкого, ціннісно-орієнтованого комплексу професійно важливих якостей особистості, що зумовлює готовність до вибору професії. Поза увагою науковців залишається проблема встановлення психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників та формування вказаного феномену, що потребує розробки програми психолого-педагогічного супроводу.

Актуальність означеної проблеми, її недостатнє теоретичне і практичне вивчення зумовили вибір теми дослідження: **«Психологічні чинники професійного самовизначення старшокласників»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексної теми науково-дослідної роботи Київського університету імені Бориса Грінченка «Філософські, освітологічні та методичні засади компетентнісної особистісно-професійної багатопрофільної університетської освіти» (державний реєстраційний номер № 0110U006274); наукової теми навчально-наукового центру розвитку персоналу та лідерства «Розвиток лідерських якостей працівників освіти в умовах реформування галузі»; дослідно-експериментальної роботи за темою: «Розкриття та розвиток потенціалу особистості в умовах шкільного середовища як інструмент індивідуалізації, соціалізації та професіоналізації старшокласників» протягом 2013-2017 рр. на базі школи I-III ступенів № 286 м. Києва (наказ Департаменту освіти і науки, молоді та спорту від 30.10.2013 р. № 814). Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 2 від 26.02.2015 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових

досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 28.04.2015 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й емпірично дослідити психологічні чинники професійного самовизначення старшокласників та розробити й апробувати програму психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників.

Відповідно до мети сформульовано наступні **завдання дослідження**:

Здійснити теоретичний аналіз поняття професійного самовизначення старшокласників як готовності до здійснення свідомого вибору професії.

Визначити й теоретично обґрунтувати психологічні чинники професійного самовизначення старшокласників.

Емпірично дослідити психологічні властивості особистості, через які проявляється сформованість психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників.

Розробити й апробувати програму психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників.

Об'єкт дослідження – професійне самовизначення старшокласників.

Предмет дослідження – психологічні чинники професійного самовизначення старшокласників.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: основні положення і принципи вчення про детермінацію й закономірності розвитку психіки (Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Максименко, С. Рубінштейн); психологічні теорії розвитку особистості (М. Боришевський, Л. Виготський, Г. Костюк, С. Максименко, В. Москалець, Т. Титаренко та ін.), основні вектори становлення особистості підлітка (Л. Божович, І. Булах, І. Кон, С. Кузікова, О. Сергеєнкова, О. Скрипченко, В. Шмаргун); дослідження професійного розвитку та готовності до професійної діяльності (А. Анан'єв, О. Бондарчук, В. Міляєва, В. Моляко, Н. Побірченко, В. Рибалка, О. Столярчук, В. Шадрікова, В. Юрченко та ін.).

Для досягнення мети та розв'язання завдань було застосовано такий комплекс **методів**: *теоретичні* – аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, порівняння для розкриття сутності та визначення базових понять досліджуваної проблеми, структурування, моделювання для виявлення психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників та розробки програми психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників; *емпіричні* – констатувальний експеримент, спостереження, анкети, бесіди, психодіагностичні методики, аналіз продуктів діяльності для вивчення психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників; формувальний експеримент для апробації програми психолого-педагогічного супроводу; *статистичні методи* – регресійний аналіз для виділення психологічних чинників професійного самовизначення, Т-критерій Ст'юдента для підтвердження ефективності тренінгової програми «Самопізнання», Т-критерій Вілкоксона для визначення ефективності програми психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилось упродовж рр. на базі: школи I-III ступенів № 286 м. Києва, спеціалізованої школи ступенів з поглибленим вивченням англійської мови № 15 м. Києва; школи ступенів № 36 імені С.П. Корольова м. Києва; школи I-III ступенів № 122 м. Києва; школи I-III ступенів № 132 м. Києва; спеціалізованої школи I-III ступенів з поглибленим вивченням іноземних мов № 220 м. Києва; школи I-III ступенів № 236 м. Києва; спеціалізованої школи № 269 I-III ступенів з поглибленим вивченням французької мови м. Києва. Респондентами дослідження стали старшокласників.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає у тому, що *вперше* було проведено теоретико-емпіричне дослідження психологічних чинників свідомого вибору професії старшокласниками, завдяки чому з'ясовано, що свідомий вибір спричиняється суспільною інтегрованістю, сприятливою, компетентною позицією батьків й суб'єкт-суб'єктною взаємодією в освітньому процесі, виокремлено рівневу структуру психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників; емпірично обґрунтовано психологічні властивості особистості, через які проявляється сформованість чинників професійного самовизначення старшокласників (високий рівень розвитку вольової організації особистості та наполегливості; актуалізація внутрішніх індивідуально значимих мотивів та ціннісних орієнтацій; інтернальний локусу контролю; високий рівень розвитку рефлексивності; наявність реальних, власних цілей; вільний вибір засобів для реалізації мети); *поглиблено та уточнено* генезу процесу професійного самовизначення; розширено наукові уявлення про психологічний зміст профорієнтаційної роботи зі старшокласниками в умовах VUCA-світу, вплив групової взаємодії на формування професійного самовизначення підлітків.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання теоретико-емпіричних розвідок про психологічні чинники професійного самовизначення в освітньому процесі закладів вищої освіти (навчальні дисципліни «Загальна психологія», «Вікова та педагогічна психологія», «Соціальна психологія», Психодіагностика» «Профорієнтація та профвідбір» тощо); у системі шкільної освіти і фахової підготовки та системі підвищення кваліфікації педагогів та психологів; психологічної просвіти батьків та старшокласників. Розроблена програма психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників може бути корисною практичним психологам, соціальним педагогам, класним керівникам для проведення профорієнтаційних занять зі старшокласниками.

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** у школу I-III ступенів № 286 м. Києва (довідка № 121 від 03 травня 2019 р.); спеціалізовану школу № 142 від 03 травня 2019 р.); школу I-III ступенів № 122 м. Києва (довідка № 92 від 03 травня 2019 р.); спеціалізовану школу № 269 I-III ступенів з поглибленим вивченням французької мови м. Києва (довідка № 83 від 03 травня 2019 р.); спеціалізовану школу I-III ступенів з поглибленим вивченням іноземних мов № 220

м. Києва (довідка № 62 від 06 травня 2019 р.); школу I-III ступенів № 132 м. Києва (довідка № 111 від 20 травня 2019 р.); школу I-III ступенів № 236 м. Києва (довідка № 79 від 20 травня 2019 р.); школу I-III ступенів № 36 імені С.П. Корольова м. Києва (довідка № 123 від 21 травня 2019 р.); Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (довідка № 591 від 14 травня 2019 р.); Олімпійський коледж імені Івана Піддубного (довідка № 283 від 22 травня 2019 р.); Київський університет імені Бориса Грінченка (акт № 66-Н від 05 вересня 2019 р.).

Особистий внесок здобувача у праці, написаний у співавторстві, полягає у визначенні основних аспектів ефективного психолого-педагогічного супроводу; описі моделі психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників у психодіагностичному, психопрофілактичному, психокорекційному напрямках.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дисертації висвітлено і обговорено на науково-практичних конференціях: міжнародних – «Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно-історичний підхід» (м. Київ, 2015 р.); «Scientific м. Будапешт, 2017 р.); всеукраїнських – «Роль психологічної служби системи вищої освіти України у час суспільних трансформацій» (м. Львів, 2017 р.), «Сучасна психологія: теорія і практика» (м. Чернігів, 2017 р.), «Інновації у професійній підготовці педагога в умовах євроінтеграції освітнього процесу: погляд науковців і практиків» (м. Київ, 2019 р.); регіональних – «Роль особистості у реформуванні української школи: від досвіду до інновацій» (м. Рівне, 2019 р.); засіданнях кафедри педагогічної та вікової психології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 11 публікаціях одноосібних і 1 у співавторстві), з яких 5 – у наукових фахових виданнях України у галузі психології, 1 – у періодичному науковому фаховому виданні іноземної держави, включеному до міжнародних наукометричних баз (Scopus).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (215 найменувань, з них 14 іноземною мовою), 4 додатків на 89 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 269 сторінок. Основний зміст викладено на 157 сторінках. Робота містить 11 таблиць, 32 рисунки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи; розкрито теоретичні засади дослідження, висвітлено наукову новизну і практичне значення дисертаційної роботи; наведено відомості про впровадження й апробацію результатів дослідження, їх висвітлення у публікаціях, представлено дані щодо структури й обсягу дисертації.

У першому розділі «**Теоретичний аналіз професійного самовизначення старшокласників як психологічного феномену**» проаналізовано наукові підходи та розкрито провідні тенденції аналізу поняття професійного самовизначення

в контексті вікової та педагогічної психології, окреслено основні напрямки наукових розвідок в аспекті вибору майбутньої професії старшокласниками, виокремлено зовнішні та внутрішні чинники професійного самовизначення старшокласників.

У віковій психології проблему самовизначення особистості пов'язують із віковими особливостями розвитку психіки у період підлітковості та юнацтва, зокрема – з процесами формування світогляду й соціалізації (Р. Бернс, Л. Божович, В. Журавльов, В. Зливков, І. Кон, А. Мудрик).

Встановлено, що професійне самовизначення розглядається як один із видів самовизначення (Л. Божович, М. Гінзбург, А. Макарова, М. Пряжніков, В. Сафін, Г. Радчук).

У наукових розвідках самовизначення представлено як складний багаторівневий процес розвитку людини (А. Макарова); як формування позиції дорослої людини, з усвідомленням себе як члена суспільства, з необхідністю вирішувати проблеми задля свого майбутнього (Л. Божович). У дослідженнях М. Пряжнікова виділено таку структуру самовизначення: життєве самовизначення; самовизначення особистості в культурі; особистісне самовизначення; самовизначення у межах конкретної професії; самовизначення в межах конкретної трудової діяльності; самовизначення у межах конкретної трудової функції.

Професійне самовизначення у науковій літературі розглядається здебільшого як процес: постійно змінюваних виборів, в основі яких лежить «Я-концепція» та проблема свободи вибору особистості у суспільстві (Д. Закатнов, О. Леонтєв, Т. Титаренко М. Савікас); розвитку особистості через вирішення внутрішніх протиріч особистості (П. Шавір); який відбувається протягом тривалого періоду і включає в себе серію проміжних рішень, сукупність яких і призводить до остаточного професійного вибору (Е. Гінзберг); формування особистістю свого ставлення до професійно-трудового середовища й способів її самореалізації (В. Поляков, С. Чистякова); неперервний процес пошуку і набуття людиною смислів своєї професійної діяльності через відкриття та реалізацію свого «Я» як професіонала (Н. Нікітіна); самостійного і свідомого знаходження сенсу виконуваної роботи і всієї життєдіяльності (М. Пряжніков); прийняття рішення особистістю щодо вибору майбутньої трудової діяльності через усвідомлення себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності, завдяки самооцінюванню людиною власних індивідуально-психологічних якостей та співставлення своїх можливостей з психологічними вимогами до професії (С. Гончаренко).

Феномен професійного самовизначення описано вченими як інтегративне особистісне утворення, що забезпечує внутрішню готовність людини до вибору професії, усвідомлену і самостійну побудову образу бажаного майбутнього, корекцію й реалізацію перспектив власного професійного розвитку; має відповідну структуру, формується під впливом певних психологічних чинників (С. Чистякова, Н. Пряжніков, Е. Гінзберг).

У контексті дослідження важливе значення має встановлення психологічних чинників професійного самовизначення, де чинник розглядається як причина, рушійна сила до здійснення самостійного та свідомого вибору професії.

У теоретичному аспекті до основних внутрішніх чинників професійного самовизначення вчені відносять: наявність власної позиції та свідомого ставлення до життя (С. Рубінштейн); знання про себе та світ професій (А. Карпова, І. Кузнецова); аналіз власних інтересів, схильностей, здібностей; наявність певної програми дій щодо вибору і досягненню професійних цілей (Є. Клімов); сформованість професійних інтересів і намірів, стійкої мотивації до вибору професії; наявність спеціальних здібностей, практичного досвіду у вибраній сфері діяльності; узгодженість інтересів, здібностей і нахилів із вимогами професії; відповідний стан здоров'я, відсутність протипоказань (І. Нечитайло); достатній рівень абстрактного мислення, адекватність самооцінки, виражені вольові якості, працьовитість, певний трудовий і життєвий досвід, відповідний рівень психологічної зрілості особистості (П. Шавір).

Зовнішніми чинниками професійного самовизначення особистості дослідники вважають: загальні чинники макросередовища, зміст яких залежить від суспільно-економічного ладу (соціально-економічні умови життя людей, громадські організації, духовна культура суспільства, засоби масової інформації тощо) та регіональні чинники – специфічні особливості економічного і демографічного розвитку будь-якого регіону країни: мережа вищих, середніх і професійно-технічних закладів освіти; популярність професії; соціальні умови життя; культурно-освітній і професійний рівень сім'ї; вплив дорослих, однолітків, форми проведення дозвілля тощо (М. Захаров, О. Голомшток, Є. Клімов).

Встановлено, що сукупність психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників має нелінійний комплексний характер та рівневу структуру, яку було визначено за ознакою можливості впливу на формування чинників професійного самовизначення в освітньому процесі: до макрорівня віднесено чинники, вплив на які може бути здійснено мінімально; до мезорівня – чинники, вплив на які може бути здійснено опосередковано; до мікрорівня – чинники, вплив на які може бути здійснено безпосередньо в межах програми психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників.

Структура психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників включає:

- на макрорівні – інтеграцію у світове співтовариство (формування глобального ринку праці); утвердження громадянського суспільства; збалансований державний розвиток; актуальні потреби держави у кадрах; престижність/непрестижність професії;

- на мезорівні – сприятливу, компетентну позицію батьків; розвиваючу суб'єкт-суб'єктну стратегію впливу шкільного середовища;

- на мікрорівні – актуалізовані мотиви; достатній рівень розвитку вольової регуляції; локус контроль; достатній рівень сформованості розвитку рефлексивності.

Окреслені теоретичні положення стали основою для побудови емпіричного дослідження психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників.

У другому розділі «Емпіричне дослідження психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників» представлено організаційно-методичне забезпечення емпіричного дослідження психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників; проведено кількісний та якісний аналіз результатів із використанням методів математичної статистики; виділено чинники професійного самовизначення старшокласників.

Дослідницько-експериментальна робота проводилась упродовж 2014-років з метою виявлення психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників.

Дослідження включало три основні етапи: встановлення рівня розвитку психологічних властивостей, які впливають на готовність до здійснення професійного вибору старшокласниками в контрольній та експериментальній групах (2014-2015р); діагностика динаміки психологічних властивостей особистості після проведення профорієнтаційних занять в контрольній та експериментальній групі (2015-2016 р.); встановлення психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників (2016-2018 р.): до початку реалізації програми психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників (випадкова вибірка); після завершення програми психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників в експериментальній та контрольній групі.

Для реалізації емпіричного дослідження було організовано контрольну групу (24) й експериментальну групу (n = 24) серед учнів 8-х класів, групу батьків (n = 48) і вчителів (n = 16) школи I-III ступенів №286 міста Києва.

З метою діагностики рівня розвитку психологічних властивостей, які впливають на готовність до здійснення професійного вибору старшокласниками було використано такі методики: «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» в різних життєвих сферах» Є. Фанталової для діагностики ціннісних орієнтацій особистості; «Мета-Засіб-Результат» А. Карманова для визначення особистісних властивостей індивіда, пов'язаних з діяльністю; тест-опитувальник «Дослідження вольової саморегуляції» А. Зверькова, Е. Ейдман для визначення рівня розвитку вольової саморегуляції, що розуміється як міра оволодіння власною поведінкою в різних ситуаціях, здатність свідомо керувати своїми діями, станами і спонуканнями; «Шкала самооцінки та рівня домагань» Дембо-Рубінштейна в модифікації А. Прихожан для дослідження самооцінки.

Діагностика динаміки психологічних властивостей старшокласників після проведення профорієнтаційних занять включала використання таких психодіагностичних методик: «Дослідження самовідношення» С. Пантелєєва для визначення емоційного та семантичного змісту ставлення особистості до себе; «Особистісна біографія» О. Моткова для визначення продуктивності самореалізації, усвідомленості і ясності життєвого самовизначення, позитивності особистісної

трансформації в життєвому процесі; «Диференційно-діагностичний опитувальник» Є. Клімова для вивчення професійної спрямованості, інтересів, нахилів, переваг учнів на основі аналізу різних за характером видів діяльності; «Мета-Засіб-Результат» А. Карманова для визначення особистісних властивостей індивіда, пов'язаних із діяльністю.

Для встановлення психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників було використано наступні психодіагностичні методики: «Діагностика рефлексивності» А. Карпова для визначення рівня розвитку рефлексивності; тест «Виявлення професійних установок» К. Кондакова для виявлення установок, які сформувались по відношенню до майбутньої професії; тест «Мотиви вибору професії» Р. Овчарової для визначення провідного типу мотивації при виборі професії; «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» в різних життєвих сферах» Є. Фанталової для діагностики ціннісних орієнтацій особистості; тест «Локус контролю» Дж. Роттера для визначення локусу контролю; «Дослідження вольової організації особистості» М. Гуткін, Г. Михальченко, А. Прудило для дослідження вольової сфери особистості; анкета та опитувальник «Виявлення готовності учнів до вибору професії» В. Успенського для визначення готовності старшокласників до вибору професії.

Всього було використано 14 психодіагностичних методик.

На першому етапі встановлено рівень сформованості таких психологічних властивостей школярів: наявність реальних, власних цілей; вміння оцінювати результати своєї діяльності; свободи вибору засобів для досягнення мети; рівень домагань на основі діяльності та самооцінки; потреби в досягненнях.

Виявлено, що реальні, власні цілі мають 15% учнів експериментальної групи, – контрольної групи; адекватну оцінку результатів своєї діяльності – 20% підлітків експериментальної групи, 22% – контрольної групи; високий (в межах норми) рівень домагань на основі самооцінки – 17% школярів експериментальної групи, 24% – контрольної групи; на основі діяльності – 18% учнів експериментальної групи, 13% – контрольної групи; потреби в досягненнях – 27% респондентів експериментальної групи, 27% – контрольної групи. Низький рівень прояву досліджуваних показників засвідчив необхідність формування у старшокласників вміння ставити реальні, свідомі цілі, брати відповідальність за власне життя, контролювати його повною мірою, використовувати власні ресурси, не покладаючись лише на підтримку ззовні.

На другому етапі було досліджено динаміку психологічних властивостей старшокласників після проведення профорієнтаційних занять. З'ясовано, що учні не навчились ставити власні, свідомі цілі, натомість цілі приймаються «ззовні»; схильні переоцінювати результат своєї діяльності; у них виражена мотивація соціального схвалення. На основі цього було зроблено висновок, що профорієнтаційні заняття не підвищують спроможності школярів до самостійного вибору професії, а також усвідомлено потребу в розробці програми психолого-педагогічного супроводу, яка забезпечить формування професійного самовизначення старшокласників.

На третьому етапі було сформовано випадкову вибірку з учнів десятих класів шкіл м. Києва (n=330) для встановлення психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників, до яких віднесено: актуалізовані мотиви; достатній рівень розвитку вольової регуляції особистості; локус контролю; достатній рівень сформованості розвитку рефлексивності.

Констатовано, що для 42% старшокласників важливим є індивідуально-значимі мотиви вибору професії; для 33% респондентів пріоритетним є особиста та громадська значущість майбутньої професії; для 22% учнів – зовнішня позитивна мотивація; для 3% – зовнішні негативні мотиви (тиск з боку оточення, страх осуду та невдачі). Отримані результати свідчать про те, що для значного відсотку старшокласників при виборі професії головним мотивом є матеріальне стимулювання, престиж, громадська значущість, можливість керівництва іншими людьми, а не особистісна самореалізація.

Більшість респондентів (82%) вважають, що їхні цінності можуть бути реалізовані у цікавій роботі. Однак, в зоні «внутрішнього вакууму» (є доступними, але не значущими) знаходяться такі ціннісні орієнтації: «активне життя» (27%), «краса природи та мистецтва» (22%), «пізнання» (16%), «творчість» (18%). У стані «внутрішнього конфлікту» (є менш «доступними», ніж «цінними») – «любов» (23%), «матеріальна стабільність» (19%), «свобода» (18%), «сім'я» (32%). Такі результати пояснюються особливостями підліткового віку – прагненням до відчуття дорослості, яке в повній мірі не може бути реалізовано в силу вікових особливостей.

Встановлено, що тільки 11% учнів демонструють високий рівень вольової регуляції (високий рівень свідомої саморегуляції поведінки); 87% учнів показують середній рівень розвитку вольової організації; 2% старшокласників – низький. Такі результати засвідчують актуальність розвитку вольової регуляції особистості, що дозволить старшокласникам свідомо здійснити вибір професії та докласти зусиль для її опанування.

Зафіксовано домінування екстернального (зовнішнього) локусу контролю – 67% респондентів, 33% учнів мають інтернальний (внутрішній) локус контролю. В контексті професійного самовизначення учням з екстернальним локусом контролю властиво перекладати відповідальність за здійснення професійного вибору та шляхи його реалізації на батьків, вчителів, друзів та інших. Старшокласники з інтернальним локусом контролю розуміють, що вибір професії – це їхня відповідальність.

Виявлено, що у 40% респондентів низький рівень розвитку рефлексивності; у 59% старшокласників середній рівень розвитку рефлексивності; лише у 1% учнів – високий рівень розвитку рефлексивності. Отримані результати свідчать про необхідність розвитку рефлексивності у старшокласників для створення узгодженої «Я-концепції», обґрунтованої самооцінки, раціонально структурованої внутрішньої позиції людини, ідентичності, що в свою чергу дозволить здійснити свідомий професійний вибір.

Констатовано, що 86% респондентів мають нестійкі, не завжди обґрунтовані цілі, які формуються під впливом зовнішнього середовища; 12% старшокласників

демонструють реальні, власні цілі; 2% учнів проявляють неможливість ставити конструктивні цілі. Відсутність власної, свідомої цілі призводить до труднощів у виборі засобів для її досягнення, 45% учнів відчують труднощі у виборі засобів; 8% хронічну їх нестачу при досягненні цілей. Лише 39% учнів мають достатню свободу у виборі засобів для досягнення мети. Прийняття цілей ззовні є особливістю підліткового віку, яка зумовлена необхідністю отримання визнання, приналежністю до певної референтної групи. Ці результати свідчать про необхідність здійснення впливу на формування вміння ставити реальні цілі, щоб учні навчилися брати відповідальність за власне життя та професійне самовизначення.

Виявлено, що 8% старшокласників готові до здійснення професійного вибору; 37% учнів продемонстрували середній рівень готовності; внутрішньо не готові здійснити вибір – 38% опитаних; продемонстрували низький рівень готовності здійснити вибір – 17% респондентів.

Для визначення впливу психологічних властивостей особистості на готовність здійснити вибір професії було використано регресійний аналіз. Встановлено, що прямий вплив на готовність здійснити професійний вибір чинять наступні психологічні властивості: внутрішні індивідуально-значимі мотиви (+0,288); високий рівень розвитку наполегливості (+0,327); високий рівень розвитку вольової регуляції особистості (+0,359); інтернальний локус контролю (+0,575); рефлексивність (+0,488); наявність реальних, власних цілей (+0,285); достатня свобода у виборі засобів для реалізації мети (+0,281). Обернений вплив на готовність здійснити професійний вибір чинить показник внутрішньо соціально-значимих мотивів (-0,254).

Таким чином з'ясовано, що чинник «актуалізовані мотиви» проявляється через внутрішні індивідуально-значимі мотиви, можливість реалізації цінностей у цікавій роботі; чинник «достатній рівень розвитку вольової регуляції особистості» – високий рівень розвитку наполегливості та високий рівень розвитку вольової регуляції особистості; чинник «локус контролю» – інтернальний локус контролю; чинник «достатній рівень сформованості розвитку рефлексивності» – високий рівень розвитку рефлексивності, наявність реальних, власних цілей та достатньої свободи у виборі засобів для реалізації мети.

За результатами емпіричного дослідження було розроблено та реалізовано програму психолого-педагогічного супроводу з урахуванням чинників професійного самовизначення старшокласників.

У третьому розділі «**Психолого-педагогічний супровід професійного самовизначення старшокласників**» презентовано розроблену й апробовану програму психологічно-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників; здійснено порівняння програми психолого-педагогічного супроводу й профорієнтаційної роботи у закладах загальної середньої освіти; представлено експериментальне підтвердження ефективності формування професійного самовизначення старшокласників в умовах програми психолого-педагогічного супроводу.

Система профорієнтаційної роботи в школі спрямована на те, щоб допомогти учню визначитись з майбутньою професією та закладом вищої освіти, де її можна здобути; не передбачає взаємодії між учнями, вчителями, батьками; не враховує змін, які відбуваються на ринку праці. У межах програми психолого-педагогічного супроводу задовольняється потреба розвитку професійного самовизначення у сучасних підлітків для того, щоб у мінливому, невизначеному, складному та неоднозначному світі бути спроможним здійснювати свідомий та самостійний вибір професії протягом життя.

Формувальний експеримент був спрямований на забезпечення готовності учнів здійснити свідомий та самостійний вибір професії шляхом запровадження програми психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників.

У теоретичний базис програми психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників покладено такі основні принципи: послідовності й неперервності, комплексності та системності, відкритості, коректності і збалансованості. Мета вказаної програми – розвиток психологічних властивостей особистості, які забезпечують готовність старшокласників до здійснення професійного вибору.

В освітньому середовищі програма психолого-педагогічного супроводу сприяє створенню умов, що стимулюють розвиток психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників. Зазначена програма включає системну роботу з учнями, батьками та вчителями в трьох напрямках: психодіагностика, формування та розвиток, психопрофілактика та психокорекція.

Кожен із зазначених напрямів є підготовкою до наступного і, певною мірою, продовженням попереднього. Психодіагностичний напрям містить дослідницький інструментарій для виявлення рівня сформованості внутрішніх чинників професійного самовизначення учнів (до та після психолого-педагогічного супроводу) та індивідуальну діагностику, спостереження, колаж для роботи з батьками та вчителями. Напрямок формування та розвиток включає у свій зміст тренінгові заняття, індивідуальні консультації, фасилітативні сесії, воркшопи, семінари-практикуми, спрямовані на активний цілеспрямований вплив на розвиток психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників. Напрямок психопрофілактика і психокорекція був реалізований у формі індивідуальних консультацій, ділових ігор, навчальних тренінгів, колажів, тематичних кіл для учнів, батьків, вчителів та спрямований на надання своєчасної підтримки у складних ситуаціях.

Апробація програми психолого-педагогічного супроводу відбувалася на базі школи I-III ступенів № 286 м. Києва упродовж 2016-2018рр. В експериментальній групі було реалізовано тренінгову програму, спрямовану на формування професійного самовизначення учнів. На початку та в кінці реалізації програми проводилася психологічна діагностика психологічних властивостей старшокласників та їхньої готовності до здійснення професійного вибору. Далі буде представлено аналіз динамічних зрушень, які відбулися в експериментальній і контрольній групі.

Модель програми представлено на рис. 1.

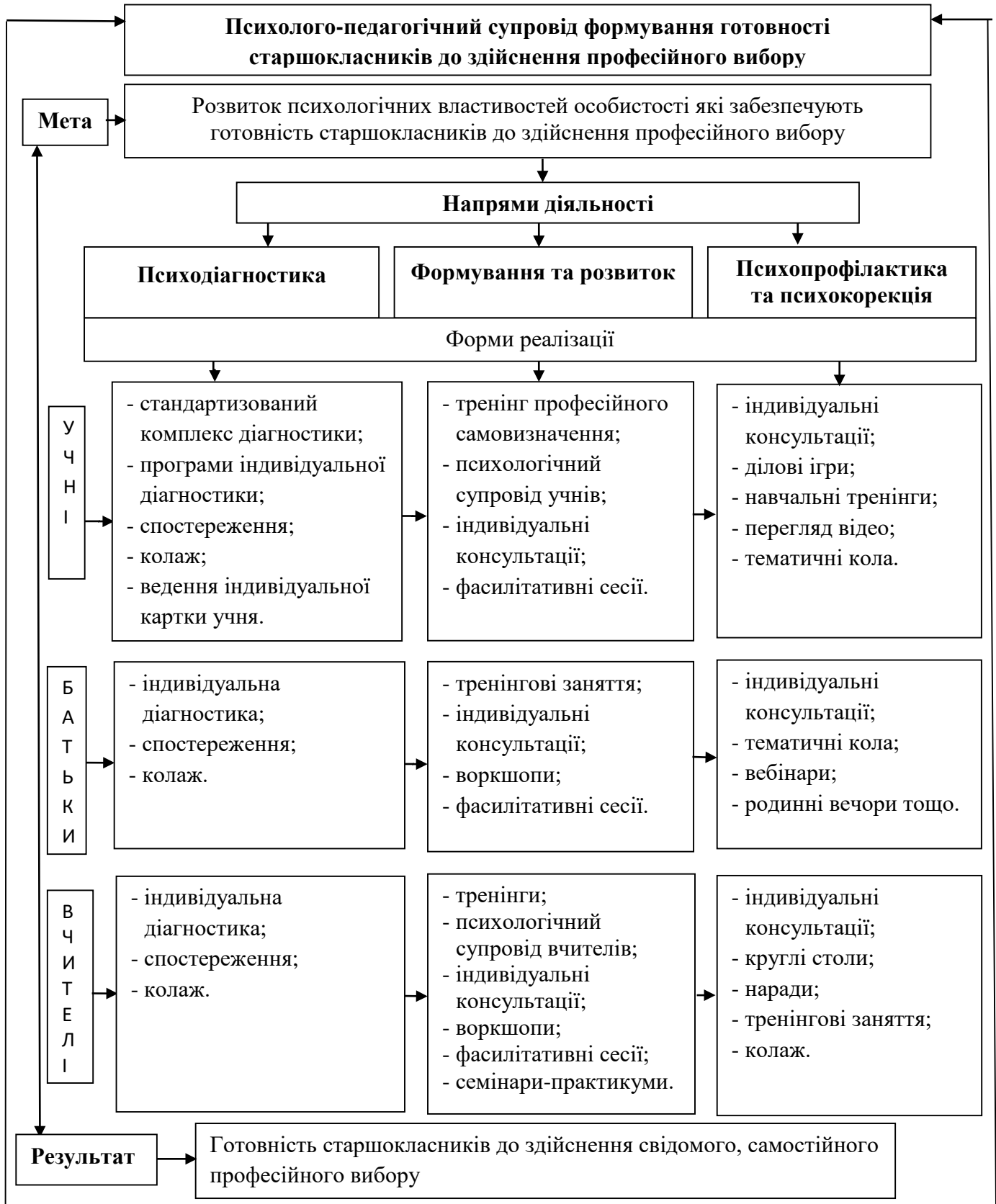

Рис. 1. Структурно-функціональна модель психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників

За результатами формувального етапу експерименту зафіксовано позитивну динаміку розвитку психологічних властивостей, через які проявляється сформованість чинників професійного самовизначення та готовності до здійснення професійного вибору в учасників експериментальної групи (рис.2).

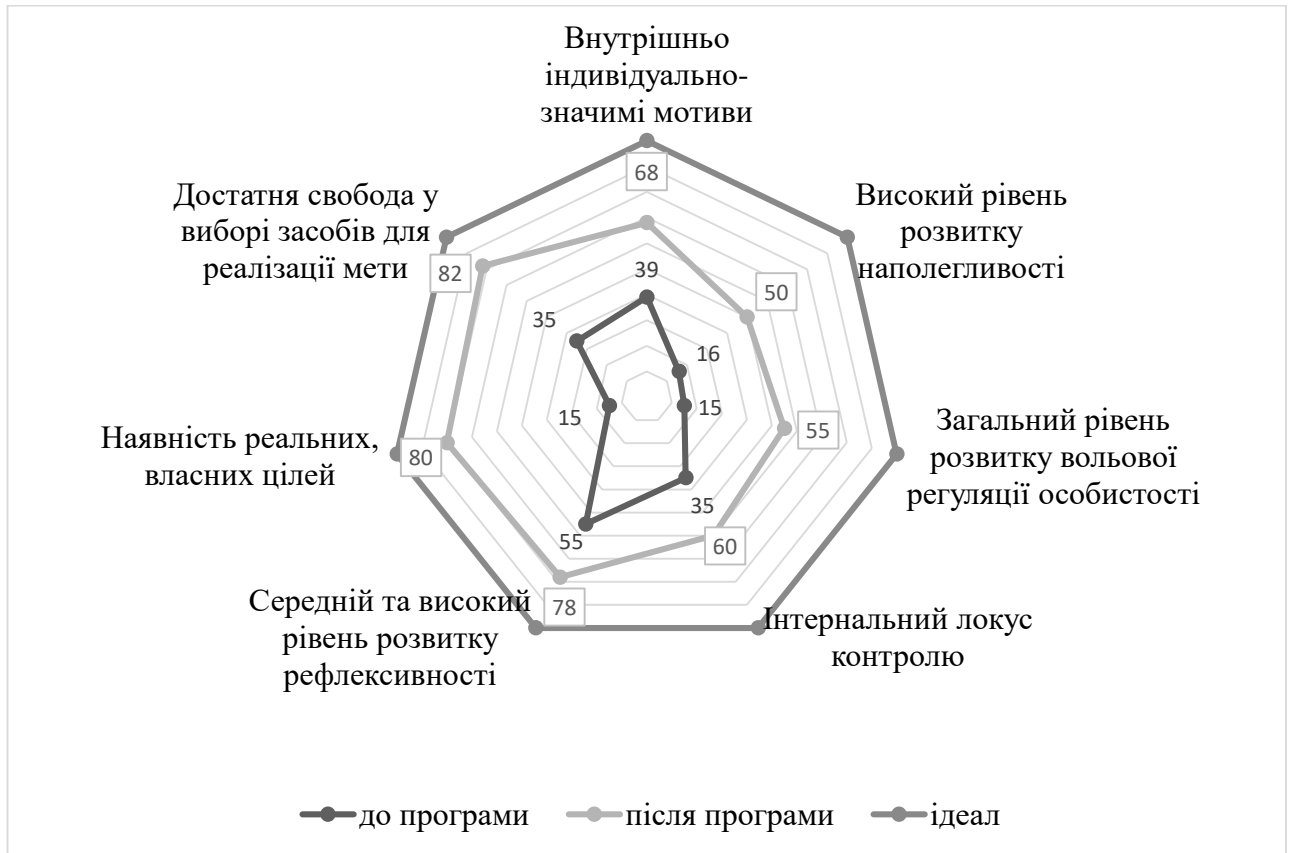

Рис.2. Результати оцінки розвитку психологічних властивостей «до» і «після» програми психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників у експериментальній групі

Так, в експериментальній групі кількість учнів з вираженими внутрішньо індивідуально-значимими мотивами зросла на 29 %, а у контрольній групі – лише на 4%; високий рівень розвитку наполегливості проявився у значно більшій кількості респондентів у експериментальній групі – 50%, в контрольній групі зріс лише у 18% респондентів; також у експериментальній групі збільшилась на 40% кількість учнів з високим рівнем розвитку вольової регуляції особистості, у контрольній групі – на 12%; відбулася зміна локусу контролю (з екстернального на інтернальний) у 25% старшокласників у експериментальній групі, зміна локусу контролю (з екстернального на інтернальний) у контрольній групі відбулася лише у 8% респондентів; кількість учнів з середнім та високим рівнем розвитку рефлексивності у експериментальній групі зріс на 23%, у контрольній групі зміни відбулися лише у 8% старшокласників. Також в експериментальній групі на 54,2% зменшилась кількість учнів з низькою готовністю до здійснення професійного вибору, а кількість старшокласників з середньою та високою готовністю до здійснення професійного вибору відповідно збільшилась. Результати в контрольній групі мають іншу динаміку – на 20,8% збільшилась кількість учнів

з низькою готовністю до здійснення професійного вибору; кількість старшокласників з високою готовністю до здійснення професійного вибору збільшилась лише на 8,4%.

Зазначені психологічні властивості забезпечують готовність старшокласників до здійснення професійного вибору. Визначення статистичної різниці прояву готовності здійснити вибір у експериментальній групі до» і «після» програми психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників було проведене за допомогою непараметричного Т-критерію Вілкоксона для залежних вибірок. Встановлено підвищення показника готовності до професійного вибору ($Z= 3,444$; $p \leq 0,001$). Таким чином, підтверджено ефективність програми психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників.

ВИСНОВКИ

1. Здійснено теоретичний аналіз наукових джерел, який засвідчив існування різних підходів до розуміння сутності феномену професійного самовизначення. Теоретиками диференційно-діагностичного напрямку поняття «професійне самовизначення» визначено як встановлення відповідності між наявними властивостями людини (здібностями, вміннями, інтересами, можливостями, обмеженнями) і вимогами професії. Представниками диференційно-діагностичного психоаналітичного напрямку вибір професії обґрунтовано можливістю реалізації несвідомих потреб і мотивів, що склалися у ранньому дитячому віці. Дослідниками типологічного напрямку встановлено залежність професійного самовизначення особистості від психологічного типу, до якого вона належить. В межах теорії розвитку вибір професії визначено як процес розвитку особистості; в межах теорії рішень професійне самовизначення розглянуто як процес прийняття рішення особистістю.

Отже, професійне самовизначення – це стійкий, ціннісно-орієнтований комплекс професійно важливих властивостей особистості, що має відповідну структуру, зумовлює готовність старшокласників до вибору професії та формується під впливом певних психологічних чинників.

2. Встановлено й обґрунтовано психологічні чинники професійного самовизначення старшокласників, виокремлено їхню рівневу структуру за ознакою можливості впливу на формування: на макрорівні – чинники, вплив на які може бути здійснено мінімально (інтеграція у світове співтовариство (формування глобального ринку праці); утвердження громадянського суспільства; збалансований державний розвиток; актуальні потреби держави у кадрах; престижність/непрестижність професії); на мезорівні – чинники, вплив на які може бути здійснено опосередковано (сприятлива, компетентна позиція батьків; розвиваюча суб'єкт-суб'єктна стратегія впливу шкільного середовища); на мікрорівні – чинники, вплив на які може бути здійснено безпосередньо (актуалізовані мотиви; достатній рівень розвитку вольової регуляції особистості; локус контроль; достатній рівень сформованості розвитку рефлексивності). Провідна роль належить психологічним чинникам, які локалізуються на

мікрорівні, оскільки вони можуть бути сформовані в учнів у процесі шкільного навчання в межах програми психолого-педагогічного супроводу.

3. Емпірично виявлено психологічні властивості, через які проявляється сформованість чинників професійного самовизначення старшокласників: високий рівень розвитку вольової організації особистості та наполегливості; актуалізація внутрішніх індивідуально значимих мотивів та ціннісних орієнтацій; інтернальний локус контролю; високий рівень розвитку рефлексивності, наявність реальних, власних цілей, вільний вибір засобів для реалізації мети – забезпечують готовність до здійснення свідомого та самостійного вибору професії.

4. Дослідження психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників виявило, що для значного відсотку старшокласників при виборі професії головними мотивами є матеріальне стимулювання, престиж, громадська значущість, можливість керівництва іншими людьми, а не особистісна самореалізація. Більшість респондентів мають низький рівень розвитку вольової регуляції особистості та рефлексивності, вважають, що їхні цінності можуть бути реалізовані у цікавій роботі. Зафіксовано домінування екстернального локусу контролю. Більшість учнів мають нестійкі, не завжди обґрунтовані цілі, які формуються під впливом зовнішнього середовища. Відсутність власної конструктивної цілі призводить до труднощів у виборі засобів для її досягнення. Несформованість психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників призводить до їхньої неготовності здійснити професійний вибір.

5. Розроблена й запроваджена у навчальний процес програма психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників базується на закономірностях й механізмах вікового розвитку, чинниках професійного самовизначення. Принципами реалізації психолого-педагогічного супроводу є послідовність і неперервність, комплексність та системність, відкритість, коректність і збалансованість. Реалізація принципів забезпечується використанням особистісного підходу як інструменту розвитку психологічних властивостей особистості. Психолого-педагогічний супровід – це система формувальних впливів, спрямована на аналіз, розвиток і вдосконалення психологічних властивостей особистості, через які проявляється сформованість чинників професійного самовизначення. Програму психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників було реалізовано в єдності трьох напрямів: психодіагностики, формування та розвитку, психопрофілактики та психокорекції через ефективну взаємодію всіх суб'єктів освітнього середовища (адміністрації, педагогів, шкільного психолога, соціального педагога, учнів, батьків).

Ефективність програми психолого-педагогічного супроводу визначено актуалізацією позитивної динаміки всіх психологічних властивостей, через які проявляється сформованість чинників професійного самовизначення старшокласників (внутрішніх індивідуально-значимих мотивів, можливості реалізації цінностей у цікавій роботі, високого рівня розвитку наполегливості та високого рівня розвитку вольової регуляції особистості, інтернального локусу

контролю, середнього та високого рівня розвитку рефлексивності, наявності реальних, власних цілей та достатньої свободи у виборі засобів для реалізації мети) та готовністю до здійснення свідомого професійного вибору.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів означеної проблеми. Подальші напрямки науково-дослідної роботи вбачаємо у проведенні дослідження психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників у різних регіонах України, з урахуванням гендерного фактору тощо. Перспективним вважаємо розробку програми розвитку професійного самовизначення для початкових та середніх класів закладів загальної середньої освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Калюжна І. П. Теоретичний аналіз психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Вип. 37-1, Том VI (74). Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». 2017. С. 350 – 359.

2. Калюжна І. П. The problem of professional self-identification of high-school pupil: theoretical aspect. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки: збірник наукових праць/за ред. І. Савенкової. Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського. 2017. № 1(17), С. 74 – 77.

3. Калюжна І. П. Особливості організації та проведення профорієнтаційного тренінгу зі старшокласниками. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: психологічні науки, гол. ред. О. Волобуєва. 2018. № 2(10). С. 70 – 82.

4. Калюжна І. П. Аналіз психологічних чинників професійного самовизначення на основі теоретико-графічної моделі. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: психологія. Електронне наукове фахове видання. 2018. Випуск № 3, 2018. Режим доступу: https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/visnik_3_2018_psh.pdf (дата звернення 18.11.2019)

5. Калюжна І. П. Психологічні особливості профорієнтаційної роботи зі старшокласниками в загальноосвітніх навчальних закладах. Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology, V(57). – Budapest, 2017. – Issue: 129. С. 65-69.

6. Калюжна І. П., Міляєва В.Р., Особливості психологічно-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка, Н. Ф. Шевченко, М.Г. Ткалич. – Запоріжжя: ЗНУ, 2019. – № 2 (16) – С. 79-84

7. Калюжна І. П. Теоретичний аналіз психологічних чинників професійного самовизначення. Сучасна психологія: теорія і практика: матеріали III

Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 5-6 травня 2017 року) / Видавничий дім «Гельветика». 2017. С. 72 – 75.

8. Калюжна І. П. Аналіз профорієнтаційної роботи зі старшокласниками. Роль психологічної служби системи вищої освіти України у час суспільних трансформацій: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 19-20 травня 2017 року) ЛНУ імені Івана Франка, 2017. С. 96 – 100.

9. Калюжна І. П. Особливості профорієнтаційного тренінгу для старшокласників. Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики: матеріали III Всеукраїнської наукової конференції (м. Дніпро, 25-26 травня 2018 року) / СПД «Охотнік», 2018. С. 252 – 253.

10., Калюжна І. П. Тренінг самопізнання: методичний посібник/авт.кол. Бреус Ю. В., Лебідь Н. К., Якименко А. С.; за наук. ред. В. Р. Міляєвої. – К.: Альфа Реклама, 2015. – 82 с.

11. Калюжна І. П. Тренінг професійного самовизначення: навчально-методичний посібник /за наук. ред. В. Р. Міляєвої. – К.: Альфа Реклама, 2019. – 80 с.

АНОТАЦІЇ

Калюжна І.П. Психологічні чинники професійного самовизначення старшокласників. - На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2019.

У дисертації здійснено комплексне теоретичне дослідження поняття професійного самовизначення як стійкого, ціннісно-орієнтованого комплексу професійно важливих якостей особистості, який має відповідну структуру, формується під впливом певних психологічних чинників та зумовлює готовність до вибору професії. Проведено теоретико-емпіричне дослідження та виокремлено рівневу структуру психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників: на макрорівні – інтеграцію у світове співтовариство (формування глобального ринку праці); утвердження громадянського суспільства; збалансований державний розвиток; актуальні потреби держави у кадрах; престижність/непрестижність професії; на мезорівні – сприятливу, компетентну позицію батьків; розвиваючу суб'єкт-суб'єктну стратегію впливу шкільного середовища; на мікрорівні – актуалізовані мотиви; достатній рівень розвитку вольової регуляції; локус контроль; достатній рівень сформованості розвитку рефлексивності.

Висвітлено організаційно-методичні засади діагностичного дослідження психологічних чинників професійного самовизначення. Емпірично обґрунтовано психологічні властивості особистості, через які проявляється сформованість чинників професійного самовизначення підлітків (високий рівень розвитку вольової організації особистості та наполегливості; актуалізація внутрішніх індивідуально значимих мотивів та ціннісних орієнтацій; інтернальний локус

контролю; високий рівень розвитку рефлексивності; наявність реальних, власних цілей; вільний вибір засобів для реалізації мети).

Розроблено програму психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників, наведено дані щодо ефективності її впровадження у заклади загальної середньої освіти.

Визначено перспективи майбутніх наукових пошуків для вивчення цього життєвого феномена.

Ключові слова: професійне самовизначення, старшокласники, психологічні чинники професійного самовизначення, психологічні властивості, вибір професії, програма психолого-педагогічного супроводу формування професійного самовизначення старшокласників, готовність до вибору професії.

Kalyuzhna I.P. Psychological factors of professional self-determination of high school students. - On the rights of the manuscript.

The dissertation for the scientific degree of Candidate of Psychological Sciences, speciality 19.00.07 – pedagogical and age psychology. – Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2019.

The dissertation is devoted to the studying of psychological factors of professional self-determination of high school students and elaboration of psychological and pedagogical support program for the formation of professional self-determination of high schoolers.

A complex theoretical research of the concept of professional self-determination as a constant, value-oriented complex of professionally important personality traits, which has the appropriate structure, being formed under the influence of certain psychological factors, and determines the willingness to choose a profession, is carried out. A theoretical-empirical investigation is conducted, the level structure of psychological factors of professional self-determination of high school students is singled out.

The level structure was defined on the basis of the possibility of influencing the formation factors of professional self-determination in the educational process. The factors, which achieve minimal influence, are attributed to the micro-level. To meso-level the factors with indirect influence are attached. To macro-level – the factors with the influence caused by psychological and pedagogical support program for the formation of professional self-determination of high school students.

The structure of psychological factors of professional self-determination of high school students includes: on the micro-level – integration into the world community (formation of the global labor market); promoting civil society; balanced state development; actual needs of the state in personnel; prestige of the profession; on the meso-level – a favorable, competent position of parents; developing a subject-subjective strategy for the impact of the school environment; on the macro level – updated motives and values; sufficient level of development of volitional regulation of a person; locus of control; sufficient level of development of reflexivity.

The organizational and methodological basics of the diagnostic research of psychological factors of professional self-determination are clarified. The psychological

properties of personality, which display the formation of professional self-determination factors of adolescents, are empirically substantiated.

A program of psychological and pedagogical support for the formation of professional self-determination of high schoolers has been created; the effectiveness of its use in general secondary education institutions has been proved. The principles of its implementation are consistency and continuity; complexity and systematicity; openness; correctness and balance. The implementation of the principles is ensured by the use of a personality approach as a tool for the development of the psychological properties of the individual. The purpose of the program is psychological support for the development of personal qualities through which the willingness of high school students to exercise professional choice is manifested. The program includes systematic work with students, parents and teachers in three areas: psychological assessment, formation and development, psychoprophylaxis and psychological correction. Psychological assessment was aimed at revealing the level of internal factors of professional self-determination of students, parents, teachers and was conducted in two stages: before and after pedagogical and psychological support. Formation and development implied an active purposeful influence on the development of psychological factors of professional self-determination through the joint interaction of all subjects of the school educational environment. Psychoprophylaxis and psychological correction were aimed at providing timely support in overcoming of personal complex situations.

The effectiveness of the program is determined by the actualization of the positive dynamics of all psychological properties, which manifests the formation of factors of professional self-determination of high school students and the willingness to make deliberate professional choices.

The prospects of the future scientific researches for studying given vital phenomenon are determined.

Key words: professional self-determination, high school students, psychological properties, choice of profession, psychological factors of professional self-determination, program of psychological and pedagogical support of formation of professional self-determination of high schoolers.